

Suitsupääsuke, see armas lind

FOTO: SVEN ZACEK

Mall Hiemäe

Olgu jutuks suitsupääsukese koht rahvafenoloogias, tema tuntus endelinnuna, päritoluseletused või laulutõlgitsused, annab rahvatraditsiooni rikkalikkus tunnistust selle linnuliigi populaarsusest nii meil kui ka teiste ümberkaudsete rahvaste folklooris. Eelduseks oli vaja, et linnud aastasadu jagaksid inimestega ühist ulualust.

Nimetus pääsuke on soome-ugri algupära, *suitsupääsuke* näikse olevat tõlke-laen saksa keelest (vrd. *Rauchschwalbe*) [3]. Pesitsemisele hoonetes viitab mitu rahvapärast nimetust, nagu *laudapääsuke*, *lakapääsuke*, *pööningupääsuke*.

Soomlastega ühised liiginimetused on *räästapääsuke* ja *räystäspääsky*, kuid suitsupääsuke on neil *haarapääsky*. See nimetus juhib tähelepanu kahe pääsukeseliigi saba kujule (vrd. eesti *harkpääsuke*, *harksabapääsuke*, *harkhänd*).

Elupaiga maastikule viitavate nimetuste seas on levinumaid *külapääsuke* ja *linna-pääsuke* (vrd. vene keeles

liiginimetusena *derevenskaja lastotška* ning *gorodskaja lastotška*).

Rahvafenoloogias on suitsupääsuke pälvinud ennekõike maarahva – põllumehe-karjakasvataja tähelepanu. Kevadise saabumisaja dateeringutes võetakse arvesse paljude aastate vaatlusi ning neid kohandatakse olulisemate rahvakalendri tähtpäevadega.

Saksamaale saabub *Jumalaema linnuke* Neitsi Maarja kuulutamispäeval, 25. märtsil. Eestis on orientiirideks suvepoolaasta algustähised künnipäev, 14. aprill, ja jüripäev, 23. aprill, Lääne-Eestis nagu

Rootsiski volbripäev, 1. mai. Põhja poole Soome lahte on teda oodatud volbripäevaks (*vappu*) või eerikupäevaks (*erkki*, 18. mai), vanasõnagi kinnitab: „Erkki tuleb, pääsuke peopesas ja kägu kaenla all”. Öeldakse ka, et pääsuke tuleb käo tiiva all, s.t. käoga ühtaegu.

Ladinakeelne hoiatus *Una hirundo non facit ver* – üks pääsuke ei too kevadet – on Lääne-Euroopas nii trükiste kaudu kui ka rahva seas suuliselt levinuna hästi tuntud. Eesti pärimus tunneb ka mõisteid „löökesse tali” ja „pääsukese vilu”.

Esimesi suitsupääsukesi on nimetatud mitmeti: maakuulajad, käskjalad

ja eeskäijad, kelle ülesanne on vajaduse korral tagasi lõuna poole rännata ja teelolijatele sõnum viia. Külmaperioodi kestuseks on Lõuna-Eestis arvatud seitse või siis üheksa päeva. Soojade ilmade tuleku kohta on algriimiline ütlus: „Lõoke toob lõunasooja, pääsuke päevasooja, ööbik öösooja.”

Tartu- ja Viljandimaal soovitati kevadel esimest pääsukest nähes kukerpalli lasta, siis ei jää selg suvel haigeks. Paaris lindude nägemist peeti abieluendeks. Saksamaal oli hea enne, kui õnnelinnu nägijal juhtus raha taskus olema: loodeti, et rahapuudust sel aastal ei tule.

Õnnetoojaks on suitsupääsukest pidanud paljud Euroopa rahvad. Ka Eestis on arvatud, et hoones, kuhu suitsupääsuke pesa teeb, püsib õnn, välk ei löö sisse, lambad toovad kaksikud talled.

Selle kohta, et pesaseadmise järgi määrati külviaegu, leidub kirjapanekuid Võrumaalt. Kui tal pesas on kaks muna, on veel liiga vara, kuid otra võib ikka kahe sõrme vahelt külvata; kui pesas on juba viis muna, tuleb seemet visata viie sõrme vahelt (s.t. täispeoga). Rõugest kirja pandud uskumuste järgi peeti külvisoodsaks seda, kui vanal jüripäeval (6. mai) on pesas täiskurn. Järeldati, et kevad on varajane ja viljasaak tuleb hea.

Ka rukkikülvi aja määramisel jälgiti pääsukeste tegevust, näiteks Saarde kandis arvati, et kui pääsukesed jaagupipäeval (25. juuli) juba aia peal reas istuvad, on varane külv parem kui hiline. Teistkordset pesitsemist peetakse pika ja sooja suve endeks tänapäevalgi.

Äraränd käib nagu saabumine, tähtpäevade järgi. Soomes on tähiseks olevi-päev, 29. juuli, ja lauritsapäev, 10. august, viimaseks tähtpäevaks pärtlipäev, 24. august. Hilisem lahkumine kuulutab ette sooja sügist. Kui palju päevi pärast pärtlit veel pääsukest näha on, nii mitu nädalat pärast mihkclipäeva püsivad soojad ilmad. Eestis öeldakse: „Pärtel pärib pääsukesed” ja neid üksikuid suitsupääsukeksi, keda veel mihkclipäeval laudas nähakse, peab vanem põlvkond ilusa sügise märgiks. Lõuna ja lääne pool on pääsukeste

lahkumise ajaks Neitsi Maarja sünnipäeva (8. september) ja mihkclipäev.

Et pääsukesed või muud väikesed linnud üldse talveks ära ei rända, vaid veekogudesse poevad, on väga vana uskumus, mida oma teoses „Põhjala rahvaste ajalugu” (1555) tutvustas Uppsala piiskop Olaus Magnus. Lisatud joonisel tõmbavad kalamehed pääsukeksi võrguga jää alt välja [2: 50]. Isegi Carl von Linné mainis veel 1772. aastal, et pääsukesed tulevad veest välja toomingate õitseaial. Rahvauskumustest võrsunud veepääsukeste-teooria vaibus alles 19. sajandi keskmes [2].

Eesti pärimuse kohta on näiteid Lõuna-Eestist. Nimelt pugevat pääsukesed jõgede, järvede ja mere kõrkjate vahele mudasse või kallastesse. Ka olevat kalamehed neid leidnud „vees jalgupidi kimpus”, „ühtõise sabas kinni” või „järve jää all, ku üits rong”.

Suitsupääsukeste kui kaitsealuse õnnelinnu maine tuleneb ilmselt ka sellest, et tema **sulestikus on punast värvust**. Võrdluseks võib tuua jumala kanakeseks ning lehmakeseks nimetatud seitsetäpp-lepatriinu või mullalasta, nn. lelapuna.

Pääsupesa lõhkumine tooks lõhkujale surma, välk lööks majja, pere lahkuks mujale või hakkaksid lehmad verd lüpsma [6]. Meie rahvapärismusest on lisada muudki: pesa lõhkuja jääb pimedaks; teda tabab õnnetus; ta lapse pea kasvab pääsupesa moodi; pesa torkijal torkavad linnud silmad peast välja.

Punane värvus linnu sulestikus on samuti aluseks uskumuse puhul, et kui suitsupääsuke karjamaal lehma kõhu alt läbi lendab, hakkab see verd lüpsma. Sama on arvatud ka metsvindi kohta, looma haigestumise põhjuseks peetakse tavavälist kontakti.

Ootamatult tuppa – inimeste asualale – lennanuna pole suitsupääsuke õnnetooja, vaid fataalne õnnetuse ettekuulutaja, sõnumitooja teispoosusest. Rahvauskumuse järgi ei jää elama ka lind ise, kui inimene teda puutunud on. Niisiis

oleks õigem käitumisviis ruumist lahku-da, kuni külaline ise tagasitee leiab.

Tähelepanu äratavad erisisulised ja paljuvariantilised muundumislood, õigupoolest tekke- ja seletusmuistendid või muistendilise lõpuga imemuinasjutud. Neis üsnagi drastilistes lugudes tuuakse esile põhjendusi, miks suitsupääsuke inimeste lähedust ihkab.

Ülekohtuselt kannataja on naishing: minia, ärapäolatud abielunaine, vaeslaps, harvemini orjatüdruk. Muistse taastekke kujutelma järgi saab osast jälle tervik – Hallistest pärit teisendis tapab kuri võorasema võorastütre, selle öde korjab luud kokku, luudest sünnib pääsuke. Samal viisil on rahvaluules seletatud käo teket.

Ühes Kadrina kihelkonnast talletatud variantis sõimab ämm alatasa miniat, naine palub: „Oh jumal, loo mind linnuks taeva alla, pääsukeks päeva alla.” Võnnu tekstis võtab mees naise, kes ei räägi, ja vihane mees raiub mõõgaga ta rinna katki, toob uue naise, ja kui esimene naine ahju otsa põgeneb, lööb tal seelikusaba lõhki.

Viru-Nigula päritoluga tekstivariandis kipub võorasema pussiga vaeslapse kõri kallale ja tahab pääsukeks muutunud tüdrukut kassina kinni püüda. Sellepärast pääsukesed ei salligi kasse.

See pole veel kõik. Mitmes tekstivariandis on vägivaldsejaks joodik mees, kes oma naist peksab, kirvega lapse tapab ning kanga katki raiub, ja kui Vanataat naise pääsukeks muudab, lööb sel suled takka lõhki. Pääsuke aga elab maja ümber edasi, sugulasi ei kardata ja laulab:

„Laps mul ära tapeti,
kangas katki raiuti,
ennast pääle pekseti,
tsilo vilu virr.”

Üks mõrvalugu Euroopa rahvaste muinasjutuvaramust kannab eesti traditsioonis nimetust „Ussi naine”. Kui maole naiseks läinu tuleb lastega üle vee oma endist kodu külastama, tapavad sugulased ta mehe. Õnnetu naine lendab käona minema, poja saadab ööbikuks ja tütre pääsukeks. Vaivara päritoluga

FOTO: ARNE ADER

Pesitsevad pääsukesed töid majale üldist õnne. Õnnelinnu pihta ei minevat püss lahti (Suure-Jaani), hädategijat ähvardas karm nuhtlus: „Kes peasukese maha lööb, jääb pimedaks” (Viljandi)

tekstivariandis „tema pidi lauluga leinama oma isada”. Nende kolme hästi tuntud laululinnu saamislugu võib leida vähemasti soome, eesti, leedu, vene, valgevene, ukraina ja tatari tekstivariantidest [4].

Toimugu linnuksmuutumine oma tahtsi – kannataja nutab end pääsuke-seks, soovib saada linnukeseks – või kellegi (näiteks taevataadi, Jeesukese) abiga, nii või teisiti juhtub see ikka õrnema soo esindajaga. Küllap on aidanud kuvandit pääsukesest kujundada selle linnu kodulembus, agar hoolitsus oma pesakonna eest, nõrke lend, laululust, ümar siidine pea ja malbe silmavaade.

Küllap on need kurvad jutud ülepea naiste loodud. Koduste toimetuste tegemisel ja karja talitades oli neil aega märgata musta suurrätti linnu õlgadel ning ka seelikulõhikut meenutavat harkis saba.

Pääsukeselaulu imitatsioone on kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivis talletatud paari tuhande ümber. Laulualgusi iseloomustavad kõlalt sarnased sõnapaarid: *midli-madli; sigli-vigli; siblin villad, sablin villad; kirjasin-korjasin; ketrasin-kudusin; keetsin pudru, keetsin pudru; ostsin orjad, ostsin härjad; lipin püksid, lapin püksid; võtsin sulase, võtsin tüdruku jts.*

Laulus on hoogu ja tõtlikkust, südikust ja muretust, ent ka erutust ja ärevust, tungi oma sõnumit kuulutada; midagi oleks nagu kaotsi läinud, kuduja kangas katki tõmmatud, stroofi lõpus kõlab otsekui kinnituseks kare: *karkääks; kiri-kääks; kärts-kärr; sirts-sirts-sirr* vm. Linnu kutsehüüd, nimelt „Vett! Vett!”, aga kuulutab vihma.

Laenuisli pääsukeselaule on teada kaks [5]. Koolilugemike kaudu on 20. sajandi alguses, Lääne- ja Põhja-Eestis ka otselaenu, meile saksa ja rootsi keelest levinud selline laulutüüp: „Kui läksin sügisel, kui läksin sügisel, olid tunnindannid (ka: aidad-salved, kistid-kastid) täis; kui tulin kevadel, kui tulin kevadel, olid need tühjad.”

Teises kuulub laul pühakulegendi juurde. Pärit Skandinaavia maadelt, on see ulatunud veel Taani, Soome ja meile Põhja-Eestissegi. Lühidalt: Neitsi Maarja õmbleb, asetab kuldkäärid ja punase siidilõngakera enda kõrvale. Pääsuke võtab need ära, salgab: „See on vale. Kui võtsin, vajugu ma merre. Saagu kera selle rinda ja käärid sappa, kes võttis.” Seepärast elabki pääsuke meres talve üle, kevadel tulles laulab, nagu tuleks kaugel.

Eesti variantidest pooltes tunnistab pääsuke laulus ise oma süüd ning pooltes

salgab. Kõige lõunapoolsem kirjapanek on Kaarepere valla koolilapse sulest 1922. a: „Varastasin Jeesuse Ema siidi niidi kera ää. Jeesuse Ema tuli ja küsis, kas on kera sinu kää, mina aga ütlin, et ei ole minu kää, aga oli minu kää, no nüüd lendan ma ää.”

Epiloog. Suitsupääsukese lugu on näide inimese hinnanguliste hoiakute pika-aegse kujunemise ja püsimise kohta. 21. sajandist võib tuua seiga välitöödelt, kui külastasin ilmavaatluspäevikuid pidavat 79-aastast taati. Elmar Roomets jutustas:

„Meil oli pääsukestega nii hea läbisaamine. Siin kojas oli mitu pesa, nad olid nii julged. Aga poeg tuli väljast, tal olid oma riided ja nii kui ta sisse tuli, nii pääsuke tegi kilks! kilks! Lendas välja ja enam ei tule. Siis ema andis poisile isa pluusi selga, et mine nüüd. Siis pääsuke tuli pesa juurde.

Elektrimehed tahtsid üht pesa maha võtta. Ma ütlesin: „Pange juhe, kust tahes, aga pesa peab alles jääma.” Pärast ma näitan teile, kuidas elektrikud panid.

Ja siis oli veel sahver, omal ajal pääsukesed ehitasid sinna ka pesa. Ja laudas, kui kukkus pesast poeg välja, võtsin redeli – siis ma olin ikka kahe jala peal, mitte keppi ei tarvitanud –, ronisin üles ja panin tagasi.

Kui ma poisike olin, siis rohkem ei räägitud, kui seda, et linnupesaga peale ei tohi hingata. Aga mina olin karjapoiss ja looduse sõber, mina neid ei puutunud. Lind vaatas otsa nii armsalt pesa peal, mina teda ei puutunud” [1]. ■

1. Eesti Rahvaluule Arhiiv, EFA II 45, 120/1 (12) < Ambla khk, Reinevere k (2003).
2. Järvinen, Antero 1991. Linnut liitävi sanoja. Otava. Helsinki: 49–50; 172–177.
3. Mäger, Mart 1967. Eesti linnunimetused. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: 122–126.
4. Sauka, Leonardas 2008. Pasaka Eglė žalčių karalienė, III. Vilnius.
5. Treu, Eduard 1931. Välismõjudest Eesti pääsukeselauludes. – Eesti Kirjandus: 506–519.
6. Tylor, Edward 1935/1936. Schwalbe. Schwalbennest. – Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, VII. Berlin, Leipzig: 1391–1400.

Mall Hiimäe (1937) on loodushuviline folklorist, töötab Eesti kirjandusmuuseumis.